

Ka Pō Nui Ho'olako, Ke Ao Nui Ho'ohemahema

na Kamuela Ka'apana

‘Oko‘a ka mana‘o o ka haole, ‘oko‘a ko ka mana‘o Hawai‘i e pili ana i ka moe‘uhane. Wahi a nā Hawai‘i, o ka ‘uhane ka mea i puka a‘ela mai ke kino aku i ka wā i moe‘uhane ai. He mana‘o haole nō ka ha‘alele wale ‘ana nō o ka mana‘o i ka manawa i moe‘uhane ai. I ka nūpepa *Kuokoa*, ua pā‘i ‘ia kahi mo‘olelo e pili ana i ia kumuhana i ka lā 30 o Malaki i ka makahiki 1867; ma mua ia o ka huluhia ‘ana o ka

lāhui Hawai‘i a ma hope o ka hiki ‘ana mai o nā mikoneli. ‘O "No Ka Moe ‘Uhane" ka inoa o ka mo‘olelo ma loko o ua nūpepa lā. Wehewehe ‘ia

ke kuana‘ike o ka haole penei: Ha‘alele aku ka mana‘o o ke kanaka i kona wā e moe‘uhane ai. Pili ka mana‘o a me ke kuko; he auālipō wale nō. Wahi a ka mea kākau o ia mo‘olelo, ‘a‘ole pololei ka mana‘o no ka ha‘alele ‘ana o ka ‘uhane.

"Inā i puka ka ‘uhane i waho o ke kino i ka wā i moe‘uhane ai. A laila, ua anu kona kino, ua pau ka hanu, a ua make maoli..."

A pololei ka mana‘o haole no ka mea ‘oiāi kekahi kanaka e moe‘uhane ana, ‘auana wale nō ka mana‘o. Pēlā nō ke kuko. ‘A‘ole like ko ka Hawai‘i mana‘o. No laila, he aha auane‘i ka pono?

Ma mua o ka nānā ‘ana i ka mana‘o Hawai‘i, aia ka pono o ka ‘apo ‘ana i ka pilina o ka ‘uhane a me ka pō. E nānā kākou i ke mele kaulana o ke

Kumulipo. Ua ho‘omaka ia oli me ka hānau ‘ana o ka lipo o ka pō.

"...o ke kumu o ka lipo, i lipo ai. ‘O ke kumu o ka Pō, i pō ai. ‘O ka lipolipo, o ka lipolipo, ‘O ka lipo o ka lā, ‘o ka lipo o ka pō. Pō wale ho‘i. Hānau ka pō. Hānau Kumulipo i ka pō, he kāne. Hānau Pō‘ele i ka pō, he wahine. Hānau ka Uku ko‘ako‘a, hānau kāna, he Āko‘ako‘a, puka. Hānau ke Koe ‘Enuhe ‘eli ho‘opu‘u honua. Hānau kāna, he Koe, puka. Hānau ka Pe‘a, ka Pe‘ape‘a kāna keiki, puka. Hānau ka Weli, he Weliweli kana keiki, puka."

Wehewehe maila ke oli i ke kumu o ka honua. ‘O nā akua, o nā i‘a, o nā holoholona wale nō ke ola ma loko o ka pō. Ma hope iho, puka a‘ela nā akua nui, ‘o Lono, ‘o Kāne, ‘o Kū, a ‘o Kanaloa, a puka auane‘i ke kanaka mua loa. Nani ka no‘eau o ka po‘e o Papa a me Wākea. ‘A‘ole lākou he ihu pōhue; he ihupani nō. ‘Ike a‘ela lākou i ke kilo ao, i ke kilo moana, i ka mālama loko i‘a, i ka mahi kalo, a pēlā wale aku. ‘A‘ole lākou i ho‘oka‘awale i ke kanaka a me nā akua. Hana ka po‘e Hawai‘i pēlā i mea e loa‘a ai iā lākou nā pōmaika‘i mai nā akua mai. No laila, o ka ‘uhane kai ho‘opili i nā akua a me nā kānaka.

I ka mana‘o Hawai‘i, puka ka ‘uhane a ha‘alele i ke kino i ka wā i moe‘uhane ai. Puka a‘ela mai ke kino aku a holo ua ‘uhane nei i kona wahi i makemake ai. A ma mua o ke ala ‘ana mai o ke kanaka, ho‘i koke aku ka ‘uhane a komo hou ihola i loko o ke kino. Akā, inā ua ho‘i ‘ole ka ‘uhane i loko o ke kino, hiamoe ke kanaka me ka maluhia ‘ole. Hele a kolohe kēlā ‘uhane. Inā hā pēlā, aia ka pono o ka ho‘āla ‘ana i ke kanaka e moe‘uhane nei, me ka ‘ole o ka ho‘onaue ‘ana i kona kino. E aho e oli, e hīmeni, a e ho‘okani paha i ke kā‘eke‘eke a hiki i ke ala ‘ana o ke kanaka e moe ana.

I ko'u wahi mana'o, e hilina'i paha i ke kuana'ike Hawai'i. Nui nā 'ōlelo hō'ike e kāko'o i kēia kuana'ike no ka moe'uhane. I ka mo'olelo no Pele a me Lohi'au no kekahi mau mea e kāko'o i ia kuana'ike. Puka a'ela ka 'uhane o Pele, huaka'i hele a puni o Hawai'i, a loa'a o Lohi'au ma Kaua'i. Ua lohe au i nā mo'olelo 'ē a'e he nui i wehewehe i ka ha'alele 'ana o ka 'uhane i ke kino. 'Ano like me kēia 'ike o ka Hawai'i. Hiki i ke kanaka ke 'ike i kona kino a nānā i ke kaha 'ana o ke kauka iā ia. A ma hope o ke kaha 'ana, ho'i maila ka 'uhane i ke kino. 'A'ole i hele ka 'uhane i kahi 'ē e like me ka mana'o Hawai'i, akā, ha'alele wale a ki'ei i ke kino. He mana'o 'ē a'e ko'u, inā puoho koke mai ma mua o ke komo 'ana o ka 'uhane i ke kino ma'i, he pilikia kēlā. 'A'ole ho'i ia ke 'ano maoli o ia kanaka, no ka mea, 'a'ole ka 'uhane. Ma muli o kēia hana, e ala mai me ka mōhalu 'ole a noho wale a kakali i ka ho'i 'ana o ka 'uhane.

Eia na'e, 'a'ole 'ike 'ia ka inoa o ka mea i kākau i ka mo'olelo ma loko o ka nūpepa *Kuokoa*; he kanaka haole paha, he kanaka Hawai'i paha? He mea nui paha ia no ka maopopo 'ana o nā mana'o 'ana i wehewehe ai. Ma muli o ka huliau 'ana o ka wā, nui ka loli 'ana o ka mana'o, ka nohona, ka hīmeni 'ana, nā lole like 'ole, a pēlā aku o ka po'e Hawai'i. A laila, hiki ke 'ike i ka luku 'ana i ke kuana'ike Hawai'i a me ke kūkulu 'ana i ke kuana'ike haole. Pōhihi ka po'e Hawai'i i kēlā wā a hiki i kēia wā.

No laila, he aha auane'i ka pono? 'A'ole loa'a ka ha'ina. Maika'i nā mana'o a me nā kuana'ike 'elua no ka mea, loa'a nā 'ōlelo hō'ike e kāko'o ana i kēlā me kēia mana'o. Akā, e kāko'o au i ka mana'o o ka Hawai'i, no ka mea 'a'ole like ka moe'uhane me ke kuko. Lawa.

E 'A'a i ka Hula

na U'ilani Urabe

E nā kahu o Laka. E nā kahu o ka hula 'ana. E nā lālā o nā kumu hula like 'ole o kēia au nei. Malia paha ua nānā iho nei 'oukou i ka ho'okūkū hula o Merrie Monarch i ka hopena pule mua o 'Apelila nei. Hō'ike akula he mau hālau hula i ka hua o ka lākou ho'omākaukau 'ana no ia ho'okūkū hula. Ko'iko'i loa ka hula i

ka po'e Hawai'i. Ke hele mai ka po'e malihini i Hawai'i nei, mana'olana lākou e 'ike ana i ka hula 'ana e like me ka mea i nānā 'ia ma nā ki'i'oni'oni. 'O ka 'oia'i'o, 'a'ole kēlā o ka hula maoli ma kēia pae 'āina nei. I ka wā kahiko, mālama 'ia ka hula 'ana i mea e ho'ohanohano ai iā Laka, ke akua o ka hula. I kēia au nei, ho'ohanohano 'ia o Laka akā na'e o ka mea nui ka hō'ike 'ana i ka mana'o o ke mele ma o ka hula 'ana. He 'ano kūka'i mana'o ka hula 'ana o ka 'ōlapa a me ke anaina. Ma ke kuhi 'ana o nā lima, i laila nō ka mana'o o ke mele. No laila, e ola ana nō ka 'ōlelo i ka hula 'ana. 'Oiai, puni ka po'e malihini i ka hula, nui nā hō'ike hula ma Waikīkī. A ua pi'i ka hoihoi i loko o ka po'e Kepani e a'o i ka hula.

Nui 'ino nā Kepani e nānā i ka ho'okūkū hula. Hū a'ela ka 'i'ini o ka po'e Kepani e a'o i ka hula i kēia au nei a mau nō ko lākou ake e komo i ka ho'okūkū hula o Merrie Monarch. Akā na'e hō'ole 'ia ko lākou komo 'ana i mea e mālama ai i ka po'e hula ma Hawai'i nei. 'A'ole i makemake 'ia e lilo kēia ho'okūkū hula i nā Kepani no ka mea, he mea Hawai'i ka hula 'ana. Akā he mea 'ole kēia i ka po'e Kepani a mau nō ka hoihoi o ka hula 'ana iā lākou ala. No laila, aia ma Iāpana kekahi ho'okūkū hula e like me ka Merrie Monarch a pinepine nō ka hele 'ana o nā kumu hula o Hawai'i nei i laila i mea e a'o ai i ka hula.

Akā na'e 'a'ole wale nō ka Merrie Monarch o ka ho'okūkū ho'okahi i ho'opili 'ia ma Iāpana. Aia nō ho'i ka ho'okūkū o Keiki Hula i laila. 'O ka hālau e lanakila i ka ho'okūkū i laila, nāna e komo 'ana i ke Keiki Hula ma O'ahu nei i ke kauwela. 'A'ole like kēia me ka Merrie Monarch ma Iāpana a hopohopo kekahi e loli ana auane'i ka loina o ka Merrie Monarch ma Hawai'i nei a e hiki ana i ka hālau lanakila o Iāpana ke komo i ka ho'okūkū ma Hilo.

Ma Hawai'i nei, ko'iko'i nō ka Merrie Monarch a me nā ho'okūkū 'ē a'e i nā pua o ka hula 'ana a me kā lākou mau kumu hula kekahi. Nui 'ino ka hana no ka ho'omākaukau 'ana no ia mau hō'ike hula. A 'o kekahi, pāpā 'ia nā 'ōlapa 'a'ole e 'ai i kekahi 'ano mea'ai i 'ole e pilikia ke ola kino. Pili kēia hana i ka hana a ka po'e

Hawai'i i ka wā kahiko. 'A'ole paha i maopopo le'a kēia ho'okapu 'ia 'ana, akā na'e, he mea ia e ho'omākaukau i ka mana'o a me ke ola o ka po'e e hula ana. Malia paha, 'a'ole i mālama 'ia ka wā kapu e ka po'e Kepani no ka mea 'a'ole lākou i kama'āina iki i ka hana a ka po'e Hawai'i i ka wā kahiko.

'O kekahi hana e pili ai ka po'e hula o kēia au nei me ka po'e o ka wā i hala ka ohi 'ana i nā mea ulu no ka hana 'ana i lei no nā 'ōlapa. Nui nā mele a me nā oli e a'o 'ia nō ka ohi 'ana i nā lā'au a me ka lei 'ana i nā lei. Ho'opa'ana'au ka 'ōlapa i nā oli a pēlā nō ho'i ka hana o ka po'e hula i ka wā ma mua. Inā 'a'ole maopopo kēia 'ano mele i ka haumāna hula, mahalo 'ia nā akua o ka nahele ma o ka ho'okupu. Akā, 'a'ole paha i 'ike iki ka po'e Kepani i kēia 'ano mele a inā hula lākou ma Iāpana, mea 'ole ka mahalo 'ana aku i nā akua Hawai'i o ka nahele no ka mea 'a'ohē a ua akua nei noho i laila. I loko nō o ka maopopo 'ole i ke Kepani ke ka'ina kūpono e ho'omākaukau ai no ka hula 'ana, nui ko lākou hoihi i ka hula.

Lu'ulu'u nō i ke kaumaha no ka mea ko'iko'i nō ka hula 'ana no ka mālama a me ka ho'ola 'ana i ka lolina Hawai'i akā na'e 'a'ole i mahalo pono 'ia e ka Hawai'i a pau loa. 'Ike wale 'ia ke ake o ke Kepani e hula akā 'a'ole pili ka hula i ko lākou mo'omeheu pono'i. Aia na'e iā lākou ka hulahula Bon a me ka hana kūpono e ho'omākaukau ai no ia mea i kēlā me kēia makahiki, no laila o ka hula ka mea i le'ale'a wale ai no lākou. Ma Hawai'i nei, 'a'ole i mahalo 'ia ka hula e like me ka Bon a ke Kepani. Nui 'ino nā hō'ike ma Waikīki i like 'ole me ka hula 'ana a ko kākou mau kūpuna. Hō'ike 'ia kēia 'ano hula no ka ho'ohau'oli 'ana i ka po'e māka'ika'i wale nō. A 'auana ka hula mai ke ala i ho'opa'a 'ia e ka po'e hula i ka wā i hala. He mea 'ole ka hula 'ana o ke Kepani inā lilo 'ole ka hula maoli iā Iāpana. No laila, o kekahi ha'ina, e kaupalena 'ia ke komo 'ana o nā hālau mai Iāpana mai i nā ho'okūkū a i 'ole nā hō'ike'ike nui ma Hawai'i nei. A o kekahi 'ē a'e, ho'omau nā 'ōlapa Hawai'i i ka mālama 'ana i ka hula i pili loa i ka hula a ko kākou mau kūpuna, a laila e ho'ā'o e ho'i hou i ia ala i pa'a mua.

E ō Moloka'i, Ku'u One Hānau!

na Kalei Kawa'a

Ka mana'o no ia ka hā'upu 'ana a'e, nā hono ao Pi'ilani, kū kilakila. 'O ka 'oi nō na'e kū'u one hānau! Me Moloka'i nui, 'āina uluwehi o ka heke nō ia.

'A'ohē hale 'āina mea'ai hikiwawe o neia 'āina, 'a'ohē kukui ho'okū ka'a. Pēlā ke 'ano o ia 'āina mai ka wā ma mua a i

kēia mau lā. Na Moloka'i Ranch i kūkulu he mau hōkele, ka hale hō'ike'ike ki'i'oni'oni, kekahi hale kakalina, a pēlā aku. I kēia manawa na'e, 'elua wale nō hōkele o Moloka'i, 'a'ohē hale hō'ike'ike ki'i'oni'oni, 'elua wale nō hale kakalina a 'a'ole loa'a ka 'oihana i nā kānaka he 120.

Ua 'ike 'ia kēia mo'olelo ma nā nūhou a pau o ka pae 'āina o Hawai'i. Hopohopo nā limahana o ke aupuni i ka ua mea o ka loa'a 'ole 'ana o ka 'oihana i nā kānaka o Moloka'i. E pi'i ana ke kūlana o Hawai'i ma ka helu papa 'ana i nā Mokuaina 'oi loa o ka po'e hana 'ole. E kena po'e limahana o ke aupuni, nā kupa o Kamananui, 'a'ole moloā nā kama o ia 'āina. 'A'ole e kuki'i 'ana nā mamo a Hina; e 'imi 'ia ana kekahi ala e ola ai.

He 7,500 paha kānaka e noho ana ma ka mokupuni o Moloka'i. Aia he 900,000 a 'oi paha kānaka e noho ana ma O'ahu. Ke ho'ohālikelike 'ia kēia mau helu, he mea iki ka pau ana o nā 'oihana a 120 kānaka no O'ahu nei. Ma muli o ka li'ili'i o nā kānaka e noho ana ma Moloka'i, he helu nui kēia. Ua like ka 120 kānaka ma Moloka'i me 14,400 kānaka ma O'ahu. Inā ua lilo nā 'oihana a 14,400 mau kānaka ma O'ahu nei, he mea e hopohopo ai nā kanaka no Kamananui.

‘Oiai he mokupuni li‘ili‘i kēia a he 7,500 wale nō ona kānaka, he koku ‘ohana nā po‘e a pau o ua mokupuni lā. *‘Ike aku, ‘ike mai, kōkua aku, kōkua mai; pēlā ihola ka nohona ‘ohana.* No laila, he mea e kaumaha ai ka ‘ohana kēia oki ‘ia ‘ana o 120 ‘oihana. Wahi a ka lohe, ke kuhi lima nei kekahi mau po‘e iā ‘Anakala Walter Ritte mā, me ka mana‘o ‘o lākou ke kumu o kēia hana a Moloka‘i Ranch. ‘O Ritte mā nā alaka‘i e kū‘ē ana i kā Moloka‘i Ranch mā kūkulu hōkele ‘ana ma ka lae o La‘au. Ua hō‘ole ‘ia ke kūkulu hōkele ‘ana ma laila e ka hapanui o nā kānaka ma Moloka‘i me ka Land Commission. Ua mana‘o o Moloka‘i Ranch mā e ho‘onui ‘ia a‘e ana ka lākou waihona kālā inā ‘ae ‘ia ke kūkulu hōkele ‘ana ma laila. Ua hō‘ole ‘ia, a ‘a‘ohe a lākou ho‘onui kālā. Wahi a Moloka‘i Ranch mā, ‘o ia ke kumu i oki ‘ia ai nā ‘oihana a 120 kānaka.

Ma muli o kēia mau hana i kupu mai nei, pilikia nā ‘ohana o Moloka‘i. Kohu mea lā, ‘a‘ohe ho‘okahi wale nō ‘ohana ma Moloka‘i i kēia mau lā. He ‘elua paha. Aia ‘o ‘Anakala Walter ma kekahi ‘ao‘ao, a aia ‘o Moloka‘i Ranch me Monsanto mā ma kekahi. Ma muli o ka ho‘oku‘u ‘ia ‘ana o nā kānaka he 120, hao ka makani, hā‘ule ke onaona, pili i ka mau‘u. Ke hui pū nei o Monsanto mā, ‘o ia nō nā kānaka e ho‘oulu ana i nā meakanu GMO, me nā kānaka o Moloka‘i Ranch a lilo i makani ikaika e pāhili ana, a e kū‘ē ana nō ho‘i iā ‘Anakala Walter mā. Kū‘ē ‘o ‘Anakala Walter mā i nā hana a Moloka‘i Ranch me Monsanto kekahi, no laila ua hiki paha i kekahi ke ‘ike i ke kumu no ka hui pū ‘ana o kēia mau kānaka.

No kēia hana a Moloka‘i Ranch, me he mea lā ua wehe ‘ia ka mākāhā i pi‘i ka i‘a. Ua maopopo le‘a kā lākou e hana ana. ‘A‘ole i kāko‘o ‘ia ka makemake o lākou, no laila ua ho‘opau lākou i ke kāko‘o ‘ana i nā kānaka o Moloka‘i. ‘O ka hopena o kēia hana, ‘o ia nō ka hakakā ‘ana o ‘elua ‘ao‘ao o Moloka‘i kekahi me kekahi. Hawahawa ka lima o Moloka‘i Ranch mā. Ke komo nei nō nā i‘a he nui i ka loko i‘a ma muli o ka Moloka‘i Ranch mā wehe ‘ana i ka mākāhā. Inā hakakā ka ‘ohana o Moloka‘i kekahi me kekahi, e pa‘a ana nō ua mau i‘a lā i ke pani ‘ana i ka mākāhā. Na Kawelo i hō‘ike iā kākou, "E

kāpae ke kaua e ka hoahānau." Pēlā e ola ai nā ‘ohana o ia ‘āina. E alu like kākou, i mea e hō‘ike i nā mo‘opuna a kākou ua lawa kākou i ka pōhaku! ‘A‘ole nele kākou i nā mea a nā malihini. E Moloka‘i, ‘āina kaulana, me ‘oe nō au!

Ka Lei Pīkake *na Kēhaulani Wong*

‘O Ka‘iulani ka Lei Pīkake o ka lāhui kanaka. Nui ke aloha ‘ia ona e nā pua o nā Lani i Hawai‘i nei. He mo‘olelo aloha nō na‘e kona mo‘olelo i ka po‘e o Hawai‘i, eia hou ho‘i he mea ho‘eha‘eha na‘au ia mo‘olelo no ka lāhui. Kaulana nō kēia mo‘olelo o ka ho‘oilina mō‘ī wahine, a mau nō ka puka ‘ana o kona mo‘olelo i ha‘i hou aku a ha‘i hou aku i ka hali‘a aloha ‘ana iā Ka‘iulani. No laila, ha‘ina ‘ia mai ana ka puana.

‘O Miriam Kapili Kekā‘uluohi Likelike ka wahine, he Hawai‘i ‘o ia. ‘O Archibald Scott Cleghorn ke kāne, he Kekokia ‘o ia. Ua noho pū lāua, a hānau ‘ia ‘o Victoria Kawēkiu Lunalilo Kalaninuiāhilapalapa Ka‘iulani Cleghorn, he wahine, i ka lā ‘umikūmāono o ‘Okakopa i ka MH 1875. No ‘Āinahau, O‘ahu mai ‘o ia. Ma muli o ka poni mō‘ī ‘ana o Kalākaua, o kona ‘anakala, lilo o Ka‘iulani i kamāli‘i wahine o ke aupuni Hawai‘i. Ma hope o ka hala ana o Kalākaua, ua lilo o Lili‘uokalani ‘o ia ka mō‘ī wahine i ka MH 1891, a ua ho‘ouna ‘ia ke kamāli‘i i ‘Enelani no ka ho‘opa‘a ‘ana mai i nā loina Pelekane. No laila, i kona wā e noho ali‘i ai, ma‘a nā loina Pelekane iā ia.

Akā na‘e, ‘a‘ole i lilo ke kamāli‘i ‘o ia ka mō‘ī wahine, no ka mea, ua kahuli mua ‘ia kona aupuni e ka po‘e ‘Amelika, ‘elua makahiki ma hope o ke ‘e‘e ‘ana o Lili‘uokalani i ka noho ali‘i. I ka manawa ho‘okahi o ia kahuli ‘ana, noho akula o Ka‘iulani ma ‘Enelani, a ma ‘ō loa aku ‘o ia o kona ‘ohana a me kona one hānau. Nani kona aloha i kona ‘āina hānau, no laila, i kona lohe ‘ana no ka hana kipi i kona aupuni pono‘ī, o ka holo akula no ia o Ka‘iulani i Wakinekona, ‘Amelika no ke kū‘ē ‘ana aku i ke kahuli ‘ia ‘ana o ke aupuni Hawai‘i. Ua hui pū ‘o ia me ka Pelekikena Grover Cleveland, a ua

ha'i 'ōlelo aku 'o ia no ka ho'ihou'ana i ke Aupuni Hawai'i, akā lanakila 'ole 'o ia, a ua lilo 'o Hawai'i i Repubalika no 'Amelika i ka MH 1894 i ka lā 4 o Iulai.

Ma hope mai, ho'i mai o Ka'iulani i kona one hānau pono'i me ka minamina loa. 'Oiai 'o ia i ka holo lio ma ka mokupuni o Hawai'i, ua lilo 'o ia i ka ma'i nui o ke 'ino. Ua ho'i mai 'o ia i nei O'ahu, a 'a'ole 'o ia e ola hou. Ua hala 'o ia i ka MH 1899 i ka lā 6 o Malaki, ho'okahi makahiki ma hope o ka ho'ohui 'āina o Hawai'i me ko 'Amelika. He iwakālua kūmākolū wale nō ona makahiki. Pohihi no kēia hopena, no ka mea, pau nā kānaka i ka mana'o'i'o, ua hala o Ka'iulani ma muli o kona olopua. 'O ka lilo 'ana o kona aupuni pono'i ka mea i mae ai ko kākou Lei Pīkake.

Kaumaha no kona mo'olelo, a launa 'ole ke aloha pumehana o ka po'e he nui no kēia mo'olelo a me kēia kamāli'i. I kēlā makahiki aku nei, ua ulu ka hoihoi o kekahi kanaka haole i ke kamāli'i 'o Ka'iulani. I kona kipa 'ana mai i ka Hale Ali'i, ua 'ike aku 'o Marc Forby i ke ki'i o Ka'iulani, a ua 'imi noi'i mai 'o ia e pili ana iā ia. Ma hope o kēlā 'ike 'ana, makemake 'o Forby e ha'i aku i ka mo'olelo o ke kahuli 'ia 'ana o ke Aupuni Hawai'i ma o ka 'ike a Ka'iulani.

No 'Enelani mai 'o Marc Forby, ka haku ki'i'oni'oni, akā, no O'ahu mai kanā wāhine 'o Leilani Forby, ke kōkua mai 'ana iā ia. Ua kōkua 'ia ho'i 'o Marc e nā kānaka akamai i nā mea Hawai'i, e la'a 'o Puakea Nogelmeier. No laila, nui nā mea Hawai'i a me nā mea 'oia'i'o i loko o ke ki'i'oni'oni. Akā na'e, nui nō ke 'ā'ume'ume 'ana o ke kaiaulu Hawai'i no kēia ki'i'oni'oni. 'O ka mea mua i kuhi 'ia he pilikia, ua haku 'ia kēia mo'olelo Hawai'i e nā haole, a hemahema paha ko lākou 'ike. Nui paha nā mea hewa i ke ki'i'oni'oni, 'a'ole paha he mo'olelo 'oia'i'o maoli. 'O ka mea 'elua, 'a'ole he Hawai'i ka wahine e hana keaka ana no Ka'iulani. 'O ka mea 'ekolu, ua pā'i 'ia ke ki'i'oni'oni i loko o ka Hale Ali'i 'o 'Iolani, he wahi i la'a i nā ali'i. 'O kēia mau mea nā kumu i kākō'ole ai kekahi mau kānaka i ka hana 'ia 'ana o kēia ki'i'oni'oni.

Nui nā mea e kū'ē ai i ke ki'i'oni'oni, akā nui nō ho'i nā mea e kākō'ole ai. 'A'ole nui nā kānaka e ho'omaopopo le'a i ka mo'olelo o Ka'iulani a me ke kahuli aupuni Hawai'i, no laila, na kēia ki'i'oni'oni paha e hō'ike aku i kēia mau hanana. He ki'i'oni'oni kēia no Hollywood mai, no laila, e loa'a ana kekahi mau māhele i haku wale 'ia. Akā, wahi a ka nūpepa 'o *Honolulu Advertiser*, nui nā kānaka Hawai'i o ke kōkua 'ana mai i ka haku ki'i'oni'oni i mālama pono 'ia ka 'ōlelo Hawai'i, nā lōina Hawai'i, a me ka mo'omeheu Hawai'i, no laila, o ka hapa nui o ke ki'i'oni'oni, he mea 'oia'i'o.

'O Q'Orianka Kilcher ka wahine e hana keaka no Ka'iulani. 'A'ole 'o ia he Hawai'i, akā he 'ōiwi kona mau kūpuna no 'Amelika a me Peru. He wahine maoli nō. I kona wā kamāli'i ua hānai 'ia 'o ia i Kailua, O'ahu, no laila, 'ano ma'a 'o ia i nā lōina Hawai'i. A he wahine hana keaka maika'i loa 'o ia. 'O Kaimana Pa'aluhī kekahi hana keaka ho'i no ke keiki 'o Ka'iulani, a he Hawai'i 'o ia. E ho'olaha aku ke ki'i'oni'oni i ka mo'olelo o Ka'iulani a me ka mo'olelo o Hawai'i nei, a 'o ia ka mea nui.

Maika'i ka mana'o o Marc Forby, 'o ka haku ki'i'oni'oni no ke ki'i'oni'oni. Ua 'imi noi'i aku 'o ia, a maopopo le'a ka mo'olelo no Ka'iulani a me ka mo'olelo no ke kahuli 'ana o ke Aupuni Hawai'i. Ua a'o ho'i 'o ia i lalo o nā kānaka Hawai'i akamai, a ua alaka'i 'ia 'o ia e lākou. Ua 'ī akula 'o Forby, "Lana ko'u mana'o, e ha'i aku ke ki'i'oni'oni i ka mo'olelo 'oia'i'o."

Ola ka 'Ōlelo 'Ōiwi o ka 'Āina na U'ilani Urabe

E ō mai e nā mamo e pūlama i nā mele o Hawai'i nei. E nā pua o Hawai'i e ho'ola nei i ka 'ōlelo makuahine o kēia pae 'āina nei. E ō! Malia paha, ua nānā akula 'oukou i ka ho'okūkū mele o Kamehameha i ka lā 14 o ka mahina o Malaki. A 'ike 'ia paha ka po'e kamaha'o o Kamehameha ma Kapalama. Ho'olaulea 'ia akula ka makahiki kanawalu kūmāwalu o ia ho'okūkū mele. A o ke po'omana'o o kēia makahiki 'o ia nō 'o "Ola ka 'Ōlelo 'Ōiwi o ka 'Āina." No laila, hīmeni akula kēlā me kēia papa ma ke kula ki'eki'e i nā mele Hawai'i i mea e

hō'ihī ai i kā kākou 'ōlelo Makuahine. A haku 'ia kēia mau mele e nā haku mele o kēia au nei e la'a me Keali'i Reichel, Puakea Nogelmeier, Robert Cazimero, Manu Boyd, Dennis Kamakahi, a me Mahi'ai Beamer. Nani maika'i ka mahalo 'ia 'ana o ka 'ōlelo Hawai'i ma o ua mau mele Hawai'i nei e nā haumāna o ke kula o Kamehameha ma Kapalama.

Ko'iko'i loa kēia ho'okūkū mele i nā haumāna, nā kumu, a me ka po'e i puka mai ke kula o Kamehameha. A i ke kama'ilio 'ana o nā haumāna i puka mai ua kula nei, ho'omana'o mākou i ka ho'omākaukau 'ana no ia ho'okūkū mele a mau nō kā mākou nānā 'ana i ka ho'okūkū i kēlā me kēia makahiki. Ko'iko'i nō ho'i ka ho'okūkū mele i mea e pili ai ka papa ma o ka hīmeni pū 'ana. Mana'olana ihola kēlā me kēia haumāna, e loa'a ana nā makana a pau loa! No laila, nui ka ho'oma'ama'a 'ana o nā haumāna a ho'omaka lākou i ka ho'omākaukau 'ana he mau mahina ma mua o ka lā o ka ho'okūkū mele.

I kēia au nei, he kumu mana'o 'oko'a ko kēlā me kēia ho'okūkū mele. Na ke alaka'i mele e koho i nā mele a kāna papa, he mau mele ho'i i koho mua 'ia a i pili i ke po'omana'o o ia makahiki. No laila, i ka makahiki 2001, o ka hīmeni ke kumu mana'o no laila koho 'ia ke mele o "Nani Ke Ali'i Ki'eki'e" e ke alaka'i o ka papa 'eiwa. A ma hope o ke koho 'ia 'ana, ho'onohonoho 'ia nā mele a a'o 'ia akula i nā papa. I kēia makahiki, ho'onohonoho 'ia nā mele e Aaron Sala, Les Ceballos, a me kekahi mau kānaka ho'onohonoho mele 'ē a'e. Ho'onohonoho 'ia nā mele a pau i ke kaila hīmeni o ka po'e mikionali a hīmeni 'ia akula nā mele me ka 'ole o nā pila ho'okani. Akā na'e, i ka wā i ho'omaka 'ia ai ka ho'okūkū mele, 'a'ole i like ke koho 'ana a me ka ho'onohonoho 'ana i nā mele no ka ho'okūkū 'ana.

I ka ho'omaka 'ana o ka ho'okūkū mele i ka makahiki 1921, hīmeni akula nā papa i nā mele i haku 'ia e kekahi haumāna o ia papa. Wahi a 'Anakē Martha Kaumakaokalani Aoe Poepoe Hoku, haku lākou i nā mele i mea e ho'opili ai i ka papa. A akamai lākou i ka 'ōlelo makuahine, ka mana'o, a me ke kaona o ke mele i haku 'ia.

'Oko'a nō ke kumu o ko lākou hīmeni 'ana. I kona nānā 'ana i ka ho'okūkū mele i kēia wā, mana'o ihola 'o ia, 'a'ole i 'ike nā haumāna i ka mana'o o ke mele no ka mea 'a'ole na lākou ke mele i haku. 'A'ole i hō'ole loa o 'Anakē Martha i ka hīmeni 'ana i nā mele i haku 'ia e ha'i no ka mea hīmeni 'ia i nā mele a nā kānaka 'ē a'e, akā ua makemake 'o ia i ke aloha o nā haumāna o kona wā i ke mele i haku 'ia.

Kaulana nō ka ho'okūkū mele o Kamehameha, a i kēlā me kēia makahiki, nānā 'ia no ka ho'okūkū ma ke kīwī. Akā i kā 'Anakē Martha 'ōlelo e pili ana i ka ho'okūkū mele, kai pā'i 'ia i ka puke 'o 'Ōiwi, hāpai 'ia kēia mana'o no ka maika'i a me ka 'ole o ka haku 'ana o ka haumāna i mele no kāna papa. I ko'u hele 'ana i Kamehameha, nui nā haumāna like 'ole i ake nui e haku i nā mele. Akā, 'o kahi pilikia, 'a'ole lawa nā haku mele i hiki ke 'ōlelo Hawai'i a 'o kekahi mea 'ē a'e, nui ka makemake 'ana o nā haumāna i nā 'ano mele 'oko'a e like me ke mele Reggae. No laila, 'a'ole lākou haku i mele ma ka 'ōlelo Hawai'i, 'a'ole lākou haku i mele ma ke kaila mele Hawai'i. Malia paha, haku 'ia nā mele Reggae ma muli o kona kaulana i kēia pae 'āina nei. He wā 'oko'a kēia a 'oko'a ka makahiki 1921, no laila, 'oko'a ke 'ano mele i kaulana. Pono paha nā haumāna a pau ma Kamehameha e a'o i ka 'ōlelo Hawai'i a me ke kaila hīmeni o ka po'e mikionali i hiki i kekahi haumāna ke haku i mele Hawai'i no ka ho'okūkū mele. Inā pēlā, malia paha hiki i nā papa ke hele a pili me ka 'ōlelo Hawai'i a me ka mana'o kūpono o nā mele e like me ka 'Anakē Martha i 'ōlelo ai. A e maika'i ana ka ho'okūkū mele o Kamehameha i nā haumāna a me ke anaina inā ho'i lākou i ka hana a nā haumāna i kanawalu kūmāwalu mau makahiki aku nei.

Ulu Pono a'e ka Hua

na Nohea Kumalae

Hūi e nā mākuā o nā pua 'ōiwi! I kou hele 'ana i ka hana a i 'ole i ke kula, na wai e mālama ana i kāu mau pēpē? E ulu ka 'ōlelo makuahine ma o nā kamali'i a kākou a me nā mākuā e a'o i nā pua. Akā pehea kākou e mālama ai i kā kākou mau keiki ma ka 'ōlelo Hawai'i inā 'a'ohe o kākou wahi e mālama 'ia ai nā keiki ma ka

‘ōlelo Hawai‘i? He ‘i‘ini kā kākou e kūkulu ‘ia ai nā wahi e mālama ‘ia ai nā pēpē li‘ili‘i ma ka ‘ōlelo makuahine i hānai ‘ia nā pēpē ma ka ‘ōlelo Hawai‘i i nā manawa a pau loa.

He mau kula no nā keiki a mahalo kākou i ka Pūnana Leo a me nā Kula Kaiapuni, no ka mea, e mālama kēia mau kula i nā keiki ma ka ‘ōlelo Hawai‘i mai ko lākou makahiki ‘elua me ka hapa a i ka makahiki ‘umikūmāwalu o nā keiki. Akā, ma

mua o ke komo ‘ana mai o nā kamali‘i i ka Pūnana Leo, e hele ho‘okahi nō lākou i ka lumi ho‘opaupilikia me ka ‘ole o ke kōkua. No laila, mahea e hele ai nā pēpē i hiki ‘ole ke hele i ka lumi ho‘opaupilikia me ka ‘ole o ke kōkua?

‘Ano nui nā Pūnana Leo a me nā kula kaiapuni ma O‘ahu nei, akā, ‘a‘ohe wahi no nā pēpē. Ma ka moku o Keawe na‘e, ho‘omaka akula ka ‘Aha Pūnana Leo i ka Hi‘i Pēpē ma Kea‘au, Puna i ka moku o Keawe i ka mahina o ‘Aukake, makahiki ‘elua kaukani a me ‘eono. ‘O ka Hi‘i Pēpē kahi e mālama ‘ia ai nā pēpē a me nā kama iki i ka ‘ōlelo Hawai‘i mai ko nā pēpē pule ‘eono a i ke kama iki. I kēia manawa ho‘okahi wale nō wahi e like me kēia ma ka pae ‘āina o Hawai‘i. He mana‘o akamai kēlā, akā, e laha nō kēlā wahi i nā mokupuni a pau. He wā nui ka ‘elima makahiki mua o nā pēpē no ke a‘o ‘ana mai i nā mea like ‘ole. E a‘o nā pēpē i ka ‘ōlelo me ka ma‘alahi i kēlā mau makahiki mua. No laila, he wahi waiwai loa kēia no nā pēpē a me nā kama iki e a‘o i ka ‘ōlelo Hawai‘i a me nā mea Hawai‘i ‘ē a‘e.

Wahi a ka lohe e ho‘omaka ‘ia ana ka Hi‘i Pēpē ma ke kula kaiapuni o Samuel M. Kamakau. Aia ia kula i Kāne‘ohe ma O‘ahu. He kōkua nui ia, akā, ‘o nā mākuā o Kāne‘ohe wale nō paha ke kāko‘o ‘ia. Nui nā po‘e ‘ōlelo makuahine e hana

ma Honolulu, akā, ‘a‘ohe wahi kokoke i Honolulu a me nā ‘oihana o ka po‘e o Honolulu. Pilikia mau nā mākuā, no ka mea, inā noho kekahi ma Mililani a hana ‘o ia lā i Mānoa, pa‘akikī nō ka lawe ‘ana i kana mau pēpē i ka Hi‘i Pēpē ma Kāne‘ohe. E aho ka loa‘a ‘ana o nā wahi mālama pēpē ‘ōlelo Hawai‘i ma nā kūlanakauhale a pau ma nā mokupuni a pau.

Nui loa ka hana a me ke kālā i pono ai no ka ho‘omaka ‘ana i wahi mālama pēpē ‘ōlelo Hawai‘i akā he hiki no! Ma kēia kula nui nei paha e kūkulu ‘ia ai kahi hale no ka mālama pēpē. ‘O kahi kūpono kēia, no ka mea, ‘ano kokoke i nā ‘oihana he nui. Nunui nā mākuā e hele mai i kēia kula nui e hana a e a‘o kekahi. He lau nā mākuā i loko o Hawai‘inuiākea. Hiki i nā makuahine ke ho‘i mai e hānai i ka pēpē. Aia nā wahi noho ‘ole ‘ia ma Mānoa Marketplace i kēia manawa, a o kēlā kahi ‘oi loa nō kahi mālama ‘ana i nā pēpē i ka ‘ōlelo Hawai‘i, no ka mea, kokoke loa i ke kula nui a me nā ‘oihana ‘ē a‘e. He mea nui ka hānai ‘ana i ka pēpē, no ka mea, he hana ia e ho‘oikaika i ka pilina o nā mākuahine a me nā pēpē a ‘oi aku ka maika‘i o ke ola kino o nā pēpē. Hiki paha i nā haumāna o ke kula kaiapuni o Ānuenue ke kōkua i ka mālama ‘ana i nā pēpē i ka pau ‘ana o ke kula a i nā lā hapa ma ke kula. He hana maika‘i kēia ma ke kauwela no nā haumāna kaiapuni a me nā haumāna ‘ōlelo Hawai‘i ‘ē a‘e kekahi! Kaumaha nā mākuā i ka ‘ole o kēia mau wahi mālama pēpē ‘ōlelo Hawai‘i. E ho‘ā‘o nā mākuā e ho‘omau i ka ‘ōlelo makuahine, akā, nui nā ālaina no ka po‘e Hawai‘i a me ka po‘e ‘ōlelo Hawai‘i, he ‘ano pā pōhaku e ālai ana i ke ala. E ho‘ā‘o kākou e mālama i nā pēpē ma ka ‘ōlelo Hawai‘i, akā, ‘a‘ole nui nā kumuwaiwai no kākou a ‘o kēlā ka pilikia a i ‘ole ka pā pōhaku o kākou. Akā, hiki ke kū a‘e me ke kōkua o nā kānaka ‘ōlelo makuahine. E kūlia kākou e kūkulu i wahi no kā kākou mau pēpē i hiki iā lākou ke lu‘u iho i ka ‘ōlelo Hawai‘i mai ko lākou hānau ‘ia ‘ana i mea e pa‘a loa ka ‘ōlelo Hawai‘i i nā pua.

No ka Ho'okūkū He'enalu

na Sanoi Peahu

E naue mai e nā kini pili i kēia hana o nā ali'i. Aloha kākou.

I ka makahiki 1779, ma hope o ka make 'ana o Kāpena Kuke, ua lilo 'o James King, 'o ia kona pani hakahaka. I kā Kāpena King puke ho'omana'o ka wehewehe mua loa no ka hana o ka he'enalu, no ka mea, i kēlā manawa, 'a'ohē kahua kākau a ka po'e Hawai'i. 'Akahi nō 'o ia a 'ike i ka hana o ka he'enalu 'ana. Kākau ihola o King e pili ana i kona nānā 'ana i ke kanaka Hawai'i e he'enalu ana ma Kealakekua ma Hawai'i. Hoihoi loa kēia mau 'ōlali iā ia. He malihini kona nānaina i kēia hana, no ka mea 'a'ole hiki i kona mau po'e ke 'au'au e like me ka po'e Hawai'i. Kuano'o ka po'e haole i kēia hana. Mai ka wā kahiko a hiki i ka wā nei, nui nā mo'olelo, nā mele, a me nā oli e pili ana i kēia hana a nā kōnaka Hawai'i.

Ua 'ōlelo 'ia, hāna 'ia ka he'enalu e ho'oikaika kino ai nā ali'i. Ua he'enalu nā ali'i no ka mālama 'ana i ko lākou ikaika a me ka maka'ala. Nui nā mea e pono ai i ka ho'omākaukau 'ana i ka papa he'enalu. Pili kēia mau mea i ke kūlana o ke ali'i. Aia i ke ki'eki'e o kona kūlana ali'i nā mea e hana ai e ho'omākaukau i ka papa he'enalu. Inā he ali'i hulinu'u 'o ia, hana 'ia kona papa he'enalu me ka lā'au hō'oi, 'o ia ho'i ka lā'au wiliwili. Kapa 'ia ua papa nei he olo. Malia paha he 14 a 16 mau kapua'i ka lō'ihī o kēia mau papa he'enalu. He 10 a 12 mau kapua'i ka lō'ihī o nā papa he'enalu o nā maka'āinana. Kapa 'ia kēia papa he alai[a].

I ka makahiki 1820, ma hope o ka hō'ea 'ana mai o nā mikanele mai New England mai, nui nā mea i 'au'i ma muli o ko lākou 'upu 'ana i nā mea Hawai'i. 'O ka he'enalu 'ana kekahi hana i 'ike 'ia he hana ho'opaumanawa. E 'ole ke koi 'ana o David Kalākaua, ola ai ka he'enalu i kēia mau lā. Ua kū'ē nā mikioneli a i ka makahiki 1890 mai make ihola ka he'enalu 'ana. Na Duke Kahanamoku i ho'ohui i kekahi mau mea he'enalu a lilo lākou 'o ia ka Hui Nalu. Kūola hou ka he'enalu 'ana!

I kēia wā, o ka he'enalu 'ana kekahi hana nanea e puka a'e ana no nā kāne a me nā wāhine. I ka wā kahiko, no nā ali'i wale nō ka he'enalu 'ana. I kēlā wā, 'oi aku ka nui o nā kāne ma mua o nā

wāhine i ka he'enalu. I ka makahiki 1905, ua 'eli 'ia ka lepo a loa'a maila ka papa he'enalu a ke ali'i wahine o Kaneamuna i loko o kona lua pao. Ua heluhelu 'ia, ua hana 'ia ia papa he'enalu ma kahi o ka makahiki 1600. Hiki ke 'ike 'ia o nā wāhine, he po'e he'enalu lākou. Malia paha, 'a'ole nui nā wāhine i he'enalu i ka wā i hala, akā e nui ana ka helu o nā wāhine he'enalu i ka wā e hiki mai ana. A ua ho'omaka 'ia kēia hana ma Hawai'i nei, ma ko kākou 'āina hānau. I kēia wā, nui nā wāhine he'enalu kaulana loa a puni ka honua, e la'a 'o Rell Sunn, Megan Abubo, Melani Bartells, a pēlā aku. 'O Rell Sunn kekahi wahine 'oi loa o nā makahiki 1970. Ua ho'omaka 'o Rell i ka he'enalu 'ana ma Mākaha i ka piha ana o nā makahiki 'ehā iā ia. Ua hō'a'ano 'o ia i nā kāne no ka mea, i kēlā wā, 'a'ole nui nā wāhine. 'A'ole o kana mai ka no'eau ona. Ua holo 'o ia a puni ka honua no ka he'enalu 'ana i nā nalu like 'ole.

'O 'Anakala China kekahi kanaka kaulana loa i kona ho'omaka 'ana i nā ho'okūkū he'enalu ma ke kahakai o Kūhiō ma Waikīkī. Aia 'elua mau ho'okūkū i kēlā me kēia kauwela. Aia kekahi no nā wāhine wale nō a kapa 'ia 'o ia 'o China Uemura's Annual Wahine Surfing Classic. 'O kēia ka makahiki 'umikūmālua o kēia ho'okūkū he'enalu no nā wāhine. A aia kekahi ho'okūkū 'ē a'e no ka he'e 'ana i ka papa he'enalu lō'ihī a kapa 'ia 'o China Uemura Annual Longboard Classic. 'O kēia ka makahiki iwakālua kūmāhā o ua ho'okūkū nei. E ho'oholo ana 'o ia i kēia mau ho'okūkū me ke kōkua o kona mau 'ohana 'o ia ho'i kāna wāhine a me kāna mau keiki 'elua. Nui nā māhele 'o ia ho'i: ka he'e papa pōkole, ka he'e papa lō'ihī, a me ke kahanalu.

'O wau kekahi hoa pā'oni'oni i kēlā me kēia kauwela. E ho'i moekahi ana wau ma muli o nā mea maika'i loa e hā'awi 'ia. He hanana 'oi loa 'o ia no ka ho'onui 'ana i nā wāhine e he'enalu.

Maika'i loa ka hui o nā wāhine e he'enalua a hui pū. Me he mea lā he 'ohana nā wāhine o ia hui. He hanana kēia e ho'opaipai i nā wāhine a pau e ho'omau i kēia hana kaulana a ko kākou mau ali'i. No nā kāne a me nā wāhine kēia hana. Eia kekahi 'ōlelo no'eau, he lau mai'a pala ka wahine, hou aku nō 'oe, pōhae. 'A'ole hiki ke 'ōlelo 'ia ua 'ōlelo no'eau nei no ka he'enalua 'ana. Nui nā wāhine ikaika loa a hiki iā lākou ke he'enalua me ke akamai palena 'ole.

E nā wāhine he'enalua, e hele mai a he'enalua pū! E mālama 'ia ana ka ho'okūkū mai ka lā 'eono a hiki i ka 'ewalu o Iune. 'A'a i ka hula; waiho i ka hilahila i ka hale. He kūpono kēia hanana no ka hui 'ana me kekahi mau wāhine like 'ole a pili pū ka 'ohana he'enalua ma Kūhiō. A maika'i loa nā makana! Mai ka lā iwakālua kūmāhā a hiki i ka iwakālua kūmāono o Iulai, 'o ia ka ho'okūkū he'enalua no ka papa he'enalua lō'ihi. Nui nā wāhine e he'enalua ma kēia ho'okūkū akā 'oi aku ka nui o nā kāne ma mua o nā wāhine. No laila, e hele mai e nā wāhine a pau a e he'enalua pū. Mai poina, inā hiki ke hana 'ia e nā kāne, hiki no ke hana 'ia e nā wāhine!

Pau 'o Aloha a Pau Loa!

na Pua'ala Hiura

Welina mai e nā mamo o Hawai'i! Ua hānau 'ia ka hui 'o Aloha i ka makahiki 'umikūmāiwa kanahā kūmāono. Mai kinohi mai o nā kahua mokulele o Hawai'i, kōkua nō ho'i ka hui 'o Aloha i ka po'e mai Hawai'i a hiki i Ni'ihau. Na kēia hui i halihali i nā 'ōhua a me nā ukana ma waena o nā mukupuni o ka Pākīpika. I ka mahina o Malaki o kēia makahiki i ho'opau 'ia ai 'o Aloha a pau ka lele mokulele 'ōhua. I kēia lā, ke mau nei no nā pilikia o nā mokulele halihali ukana 'o Aloha ma muli o ka pipi'i o nā mea a pau, no laila, ho'opau 'ia ka hui 'o Aloha a pau. Aloha nō.

I ka lā iwakālua kūmāwalu o 'Apelila i ho'opau 'ia ai ka lele 'ana o nā mokulele halihali ukana o Aloha. I ka pau 'ana o ia māhele, kū ma kahi o ho'okahi kaukani 'eiwa haneli mau kānaka i ka hana 'ole. 'O ka māhele o nā mokulele halihali ukana kai mau iki aku ma hope o ka pau 'ana o ka māhele 'ē a'e. Ho'opau 'ia ka lele 'ana o nā

mokulele 'ōhua i ka lā kanakolu kūmākahi o Malaki. He mea nunui nā mokulele ukana ma muli o ko lākou halihali 'ana i nā mea'ai a pēlā aku mai kekahi mukupuni a i kekahi. 'O GMAC Commercial Finance LLC ka 'ona e hā'awi aku i ke kālā no ka ho'omau 'ana o ua hui lā. 'A'ole hiki iā lākou ke hā'awi hou i ke kālā no Aloha, no laila, 'o ia nō ke kumu i pau ai nā mokulele ukana. 'O kekahi kumu 'ē a'e, pi'i a'ela ke kumu kū'ai o ka 'aila. Makemake o Jupiter Holdings e kū'ai mai i nā mokulele ukana no 'umikūmākolu miliona kālā, akā na'e, 'o ka 'umikūmālima miliona kālā ke kumu kū'ai. I ka pau 'ana o ia māhele, kū ma kahi o 'ekolu haneli mau kānaka hou aku i ka hana 'ole. Aloha nō!

I lawa nō a pau nā mokulele ukana, o ko ka po'e Hawai'i pīhoihoi akula nō ia. Halihali aku ka hui 'o Aloha he kanawalu kūmālima pakeneke o ka ukana a me ka mea'ai ma nā kai 'ewalu. Kau 'ia ho'okahi haneli miliona paona o nā mea like 'ole ma kēia mau mokulele i ho'okahi makahiki. 'O ka hale puhi palaoa o Love's kekahi i ho'ohana i ka hui 'o Aloha no kā lākou palaoa. Ho'ouna aku lākou he kanakolu kūmāono kaukani paona o ka palaoa, ka mea 'ono, a pēlā aku. 'O lākou ka mea i hilina'i nui i ka hui 'o Aloha. 'O nā hale kū'ai lei ka mea 'ē a'e i kauka'i i nā mokulele ukana no ka halihali 'ana i nā lei. He wā pa'ahana kēia no lākou ma muli o ka lā makuahine a me nā hanana like 'ole. Nui nā hale kū'ai e ho'ouna ukana i nā mokulele 'o Aloha i kēia manawa. Wahi a Lisa Martin, kekahi kāwili lā'au ma Kaua'i, 'a'ole hiki ke loa'a ka lā'au lapa'au i ka hale kāwili lā'au o Papalina no ka po'e o Kaua'i. 'O ia nō ho'i kekahi pilikia nui. Paulele nō ho'i lākou i ka hui 'o Hawaiian no kēia mau lā'au, akā na'e pau nā mokulele o ka hui Hawaiian i ka halihali 'ōhua.

Ma hope o ka pau 'ana o Aloha, no'ono'o ka po'e Hawai'i e pili ana i nā hui 'ē a'e e pani i ka hakahaka i waiho 'ia e ka hui 'o Aloha. 'Ekolu mau koho no ka halihali 'ana i ka ukana. 'O Young Brothers, ka Superferry a me nā hui mokulele 'ē a'e nā mea e lilo i pani no ka hui 'o Aloha. Ke lohe ka hale puhi palaoa o Love's no ka pau 'ana o nā mokulele halihali ukana, ua ho'omākaukau nō lākou e ho'ouna i ka palaoa i ka hui 'o United a ho'ouna 'ia akula nā mea'ai i Kaleponi, ho'ouna hou mai nō ho'i kēlā wahi i

kahi mea pono i nā mokupuni o Hawai‘i. He mana‘o na‘e ko Pacific Air Cargo e mālama i ke kuleana o ka halihali ukana no Hawai‘i. ‘O lākou paha ke mālama iā kākou i ia wā pōpilikia. Lilo akula no kēia hana i hihia. Kāhihi ihola ka po‘e Hawai‘i i ia pilikia mahu‘i ‘ole ‘ia.

Pehea lā ka hana no ka holomua ‘ana i kēia hope aku? ‘A‘ole nō ho‘i kākou e noho wale me ka pīhoihoi. Pono no kākou e kākō‘o i nā mea hou no ke kōkua ana i ka ho‘okele waiwai a me nā kānaka o ia hui i pau. Hiki paha iā Aloha ke komo hou inā hui pū kākou no kēia kumu.

Inā he Kānalua, e Mālie!

na Koa Merino

Aloha mai kākou e nā mamo o nā ‘āina a pau mai ka lā hiki a ka lā kau. ‘O ka‘u mo‘olelo kēia no ka hō‘ike

‘ana iā ‘oukou e mālama pono o loa‘a ‘oe i nā mea pō‘ino o nā kahakai i Hawai‘i nei. He kia‘i ola au ma ke kahakai o Wawamalu a i ko‘u ‘ike ‘ana aku i nā mea pō‘ino o ia kahakai, aia ka pono o ka wehewehe ‘ana aku i ia mau mea pō‘ino.

‘O ke po‘o o nei mo‘olelo, he ‘ōlelo no‘eau hou ia a‘u i haku ai. He kia‘i ola nō au a ‘o ia ka mākou mākia. He mana‘o nui kēia no nā kānaka e kipa mai ana. Malia, ‘a‘ole maopopo i kekahi nā mea weliweli o ke kai. Nui nā mea e pilikia ai ‘oe ma nā kahakai i Hawai‘i nei, a aia ka pono o ke a‘o ‘ana aku i ia mau mea iā ‘oukou i ‘ole e make.

He keu a ka pō‘ino! Nui nā kuamo‘o i haki ma kēia kahakai. Aia nā aumiki i ke kai a kō aku i ka moana me ka ikaika loa. Pono ‘oukou e nānā i nā nalu a nānā ho‘i i nā kānaka he‘enalua. Ua piha nā makahiki ‘ehā i ka‘u hana ma ke ‘ano he kia‘i ola, a i ia mau makahiki a‘u i kia‘i ai, nui nā manawa i loa‘a ai nā kānaka i ka pō‘ino. Ma ke kahakai o Wawamalu, ‘o ia ho‘i o

Sandy's, ma laila au e hana ana, a i nā lā a pau nui nā ‘ohana e kipa mai iā Wawamalu. E aho mākou e wala‘au aku iā lākou a hō‘ike i nā mea pō‘ino pili i ia kahakai. I kekahi manawa maopopo paha nā mea a mākou e ‘ōlelo ana. Akā na‘e i ka nui o ka manawa, ma hope pono o ka mākou ‘ōlelo ana, komo wale lākou i loko o ke kai me ke akahēle ‘ole! Tsā, auē nō ho‘i ē!!!

Nui loa ka le‘ale‘a a me ka ma‘alahi o ko‘u ‘oihana, a no‘ono‘o ihola nā kānaka he nui, like ke kia‘i ola ‘ana me ka Baywatch ho‘i. Holo māmā me ka lele ‘ana o nā poli i luna a i lalo, nānā wale aku mai ka hale kia‘i ola, a pēlā aku. ‘A‘ole loa pēlā, tsā! Pau ka nui o ka manawa i ko mākou noho ‘ana i ka hale kia‘i, akā i ka manawa a mākou e ho‘opakele ai i kekahi kanaka, ‘oi loa ka mākou hana ‘ana.

Makemake au e hō‘ike i kēia mau mea i maopopo kēia kai iā ‘oukou, i maopopo ke ‘ano o Wawamalu. He mana‘o nui kēia no ka mālama ‘ana i ko ‘oukou mau ola. Nui nā mea a‘u i ‘ike ai i laila. ‘O i aku ka weliweli o Wawamalu ma mua o nā kahakai a pau i Hawai‘i nei. Akā na‘e, he kahakai maika‘i loa a he nani nō. ‘O ia ka‘u kahakai punahele. No laila, e ho‘omaopopo ‘oukou, "inā he kānalua, e mālie!"

He Lawehala a he Kānāwai

Paha

na Kaikaina Kekua

Ua ‘ike ‘ia nō nā lawehala pāmake ‘ehiku; ka pehu, ka lili, ka pākela ‘ai, ka inaina, ka ‘ālunu, ka moloā, a me ka ‘a‘ako. Ua ‘ike paha kekahi i ke ki‘i‘oni‘oni ‘o *Se7en* me Brad Pitt lāua ‘o Morgan Freeman, ‘eā? ‘O nā lawehala ‘ehiku ke kumu no ka inoa. A i ‘ole ua nānā paha kekahi i ka pūka‘ina polokalamu kīwī o *America's Next Top Model*. No kekahi ho‘okūkū, ua hō‘ike ‘ia nā lawehala ‘ehiku ma o ko lākou mau ki‘i. Ma kēia mau wahi paha i ‘ike ‘ia ai nā lawehala ‘ehiku, o kēia nō nā lōina o ka hale pule Kakolika Loma.

I ka mahina nei, ua kūkala ‘ia maila kekahi mau lawehala hou e ka Pope o ka hale pule Kakolika Loma. Eia nā mea i kūkala ‘ia he lawehala: nā

hana e kūrē i nā *bioethics*, e like me ke kaupalena hānau; nā ho‘ā‘o i kapa ‘ia he mea *morally dubious*, e like me ka *stem cell*; ka pākela ‘ai lā‘au; ka ho‘ohaumia ‘ana i ka ‘āina; ka ho‘onui ‘ana i ka pu‘unaue o ka waiwai a me ka ‘ilihune; ka pākela waiwai; a me ka ho‘opakaneo. ‘O kēia mau mea nā lawehala hou i kau ‘ia mai ma ke ‘ano he ke‘ehina hana ma muli o ke ‘ano o ka nohona i kēia mau lā. Akā na‘e, o kēia ‘ano haku hou ‘ana, he ‘ano pākaha kēia hana. Me he mea lā, aia ‘oe ke pā‘ani nei i ke kinipopo peku a loa‘a ka ‘ai. I ia wā, kūkala ‘oko‘a ka luna kāmāwai, ‘a‘ole ‘ae ‘ia ka holo wāwae, o ka lele poloka wale nō. No laila ‘au‘a ‘ia ka ‘ai. Ua hewa, ‘eā? Ke ho‘ololi nei ‘o ia i nā lula ma waena o ka pā‘ani ‘ana!

Maopopo ia‘u, ke ho‘ā‘o nei lākou e liliuewe i mea e koho like ai me ka po‘e o kēia au e ne‘e mai ana. Akā, o ke ‘ano o kēia mau lawehala hou, kuhikuhi pono ia. Ma mua, ua hā‘awi ‘ia mai nā lula ma ke ‘ano he pahuhopu wale nō, a na kākou e koho i ke ala maika‘i e hō‘ea ai i laila. Me he mea lā he alaka‘i ia, ke kukui hele pō i ko kākou ola. I kēia manawa, ke kuhikuhi ‘ia mai nei nā hana maika‘i a me na hana maika‘i ‘ole, ma ke ‘ano he lula pa‘a.

‘O nā lawehala ‘ehiku kahiko, he mau kāmāwai ia e maika‘i ai ka pilina ma waena o nā kākou. Akā, ‘o nā mea hou, he mau mea ia no ka pilina ma waena o ka po‘e a me ka ‘āina a he pili paha i ke ola pono‘ī o ke kanaka. ‘O nā lawehale kahiko ‘ehiku, ‘a‘ole ia he kūrē kāmāwai, he hana kolohe wale nō. ‘O nā lawehala hou, he mau mana‘o na ka ‘aha ho‘okolokolo e ‘apono a hō‘ole paha. No laila, e lilo ana ka hale pule i ‘ano ‘aha ho‘okolokolo i mea e koho ai i nā mea hiki a me nā mea hiki ‘ole ke hana ‘ia? I kēia wā nui o ka lawehala, e kolia mai ana ke kaula i mālo‘elo‘e. Pēlā no ka haku kāmāwai – o ke kuleana kēia o ka hale pule?

He Au Hou

na Pua‘ala Hiura

Mahea nā ki‘i‘oni‘oni Hawai‘i, nā kahua punaewehe Hawai‘i, nā kāmāwai kīwī Hawai‘i a me nā ke‘ena lēkiō Hawai‘i? Mahea lā! E nā ‘ōiwi, mai hopohopo, i kēia au i ka pae ‘āina o

Hawai‘i nei, nui nā mea hou e hana ‘ia nei i ola ka ‘ōlelo Hawai‘i. ‘O ia nō ke kinohi o ke au hou ‘o ia hoi ka wā e ho‘ola hou ai i ka ‘ōlelo makuahine!

‘O ‘Āha‘i ‘Ōlelo Ola ka inoa o ka mea hou loa ma ke kīwī. Ma ka lā ‘umi o ka mahina o Malaki i ho‘omaka ai ka po‘e Hawai‘i i kēia ‘ano nūhou ma KGMB9. Na Amy Kalili e kūkala i ka nūhou kūloko o nei ‘āina. ‘Ōlelo mai o Amy Kalili e pili ana i nā mo‘olelo no ke kanaka Hawai‘i a me nā kula kaiapuni Hawai‘i. Ua ‘ike ‘ia kekahi mo‘olelo nūhou e pili ana i ka ‘ohana Harman, a me ko lākou kama‘ilio ‘ana i ka ‘ōlelo makuahine i loko o ko lākou hale. He maka mua hou nō kēia no nā hō‘ike nūhou Hawai‘i.

E ka mea heluhelu, e ‘e‘e nō ho‘i i MaoliWorld!

He kahua punaewehe hou kēia ma ka punaewehe puni honua. Like ia mea me ka MySpace, akā no ka po‘e ‘ōiwi ia. I kēia manawa, hiki no iā kākou ke ho‘omau i kēlā kaila o ke kahua punaewehe me ka nele ‘ole i ko kākou ‘ōlelo makuahine. He ‘ano pu‘uhonua paha kēia no ke kama‘ilio ‘ana a me ka nanea. Nui nō ho‘i nā po‘e Hawai‘i e kūkākūkā nei ma ia paena punaewehe. ‘O Ikaika Hussey ke kanaka Hawai‘i i ho‘omaka i ua mea lā. He maka mua hou nō kēia no nā kahua punaewehe Hawai‘i.

I kou lohe ‘ana i ka lēkiō, ho‘olohe anei ‘oe i ke Kipuka Leo? Inā ‘a‘ole nō ‘oe i lohe i kēia mea, pono nō e maliu aku ka pepeiao. ‘O Kipuka Leo ka inoa o kekahi papahana ‘ōlelo Hawai‘i, he kipuka nō ma ke kāmāwai lēkiō o ke kulanui nei. Na kekahi haumāna ‘ōlelo Hawai‘i e alaka‘i i ia mea a nāna nō e kama‘ilio ma laila. Hiki iā kākou ke ho‘olohe i nā mele Hawai‘i ma ke kāmāwai Hawai‘i a o kēia hō‘ike lēkiō ka mea e ho‘oikaika i ko kākou mau pepeiao. Wahi a ka ‘ōlelo no‘eau, *Nāna ka maka, ho‘olohe ka pepeiao, pa‘a ka waha*. Iā kākou e ho‘olohe ai i ke Kipuka Leo, ulu a‘ela ko kākou ‘ike Hawai‘i ma o ka maopopo ‘ana o ke kaona o ke mele. Mai laila mai paha e ulu ai he ke‘ena lēkiō ‘ōlelo Hawai‘i ma O‘ahu nei.

Ma ka lā ‘umikūmālīma a me ka lā ‘umikūmāono o Mei i hō‘ike ‘ia ai nā

ki'i'oni'oni pōkole i hana 'ia ma ka 'ōlelo Hawai'i. Na nā haumāna kula nui nei i hana i kēia mau ki'i'oni'oni pōkole. 'O Nanea ma Kahakai ka inoa o kēlā hanana. Aia ka hō'ike ki'i'oni'oni ma ke one o Waikīkī. Ma muli o ka hō'ike 'ia 'ana o kēia mau ki'i'oni'oni Hawai'i, nui nā kānaka mai ka 'āina 'ē i a'o e pili ana i ka 'ike Hawai'i. I nā makahiki i hala iho nei, hana akula ka 'Aha Pūnana Leo i nā 'ano ki'i'oni'oni like 'ole, a hō'ike 'ia nō ho'i kēlā mau ki'i'oni'oni i kahakai. He maka mua hou nō kēia no nā ki'i'oni'oni Hawai'i.

'Ano 'oko'a paha kēia mau hanana, akā aia he ho'okahi mana'o e ho'opili ana i ia mau mea. 'O ia no paha ke kumu e hana 'ia nei kēia mau hana hou ma ke kīwī, ka punaewehe puni honua, ka lēkiō, a me ke ki'i'oni'oni – o ka ho'ola 'ana i ka 'ōlelo 'ōiwi o kēia 'āina nei. I ka ho'omaka hou 'ana o kēia mau mea Hawai'i, makemake nā kānaka he nui e 'ōlelo Hawai'i a e a'o aku i ko kākou mo'omeheu Hawai'i. 'A'ole no kākou e ho'okūlike i ke 'ano o ka po'e 'Amelika. Ma mua, ua 'ike 'ia ka nele 'ana o kākou i nā mea Hawai'i i 'ō a i 'ane'i, akā na'e me ka ho'ola hou 'ia 'ana o ka 'ōlelo Hawai'i pi'i a'ela ko kākou hoihoi no ka hana 'ana i nā mea Hawai'i.

He lei u'i nō ho'i ia, a he lei pau 'ole. I kekahi mau manawa, mae paha kekahi mau pua akā kui 'ia nō he pua hou a ho'omau 'ia kēia lei pau 'ole. Ke kui hou 'ia kekahi pua u'i, ola hou ka lei a he nani lua 'ole. 'O ka wai no kekahi mea e ho'ola i ia lei pau 'ole. E pī wai kākou i 'ole e make ko kākou lei u'i. Eia nō ho'i nā pua hou e kui 'ia ai kēia lei pau 'ole. E ola hou ko kākou lei!

Ua ka Ua

na Ikaika Lum

Ua ka ua, ola ka honua. Ola ka honua, kū'ono'ono ke kanaka. Lawa kūpono ka mea'ai, hū a'ela ka ho'i o nā kānaka e mālama i ka 'āina a uluāhewa i ola mau nā hanauna. 'Auhea 'oukou e nā kupu o neia 'āina mai kekahi kapa a kekahi kapa aku o O'ahu. 'Oiai, ua hala auane'i ka lā mālama i ka honua. Makemake au e paipai iā 'oukou e nā mamo a Haloa e mālama i ka 'āina. Eia ku'u wahi mana'o i kupu a'e mai loko

mai o ko'u na'au i hō'eu'eu i ka ulu 'ana o ka hoi i loko o ko 'oukou na'au.

He wā nui kēia e mālama ai i ka 'āina i hiki iā kākou a pau ke ola ma kekahi honua 'olu'olu o ka noho 'ana. 'O ka lā iwakāluakumamālua o 'Apelila ka lā i mālama 'ia ai o Earth Day ma ka honua a puni. Ma kēia lā nō e nānā pono ai ka po'e ma ka honua a puni i nā mea i pili i ka 'āina a e kū'ē ai i nā hana'ino e hana mau 'ia nei ma ka honua. Nani ke akamai o ke kanaka i ho'okumu i kēia lānui, 'o ia nō 'o Gaylord Nelson. He kenekoa 'o ia no Wikonekina mai i paipai i ka pono no ka 'āina. E 'ole 'o ia nei, mālama 'ia ai kekahi lā no ka honua. Ho'omaka iholā ia hanana i ka makahiki 'umikumamāiwa kanahiku i mea e ho'ohanohano ai i kēia hale nui o kākou 'o ia ho'i ka honua. Ho'olaulea 'ia kēia lānui e 'elima miliona kanaka a 'oi i kēia wā. No laila, ma muli o ka 'ike i a'o 'ia mai, he aha ka kākou hana?

He mea ma'amau ko kākou kauoha 'ana i nā kānaka a pau e "mālama i ka 'āina" ma o ke kanu 'ana i kekahi kumu lā'au, ka ho'opō'aiapuni 'ana i kā kākou 'ōpala, a pēlā pū me nā mea e pono ai ka honua 'olu'olu o ka noho 'ana. Kainō ua lawa ko kākou mālama 'ana i ka 'āina i kēia wā, akā na'e, he mea akamai nō ke a'o 'ana aku i nā hanauna e ulu mai nei i nā mea e pono ai ka 'āina i kēia mua aku. No laila, ua kupu kēia mana'o mai loko mai o'u, he aha ko kākou kuleana i kēia manawa?

E huli a kau aku i nā maka i ka lehua kea, mai huli kua i ke ala pono i ma'a i ka hele 'ia e nā kupuna. 'Oiai kākou e mau ai i ka pi'i 'ana i kuahiwi, o mālama i nā wehi a nā kupuna o ka waiho 'ana i 'ō a i 'ane'i o hala 'ē ka Pu'ulena. 'Oiai, o ka mālama 'āina kekahi mea nui iā kākou a pau. E hānai kākou i nā pua e mōhala nei e 'auamo i kēia kuleana i hele lākou a ma'a i ka mālama 'ana aku, a laila, e ho'oikaika ana kākou iā kākou iho, i ka lāhui. 'O ka pua ho'i, 'o ia nā keiki o ka 'āina nei. Ma o ko kākou a'o 'ana iā lākou i nā mea pono o ka 'āina, o ka 'a'apo maila nō ia o lākou i ka 'ike a ho'omau i ka huaka'i a hō'ea aku i kēlā lehua kea, 'o ia nō ka 'āina uluwehi, no ka mea *he ali'i ka 'āina, he kauwā ke kanaka*. I kēia wā, puni nā keiki i ka

noho ‘ana ma ka hale a pā‘ani i ka lolouila a nānā i ke kīwī, ‘oiai, ua hele a ma‘a kākou i kēia nohona.

Eia lā ka ha‘ina, ua like nō me ke mele a ka ‘āuna ‘o Olomana i hīmeni ai, i mele ‘ia penei, "e alu like mai kākou." Na kākou e ho‘omaka, a laila, e hō‘ike kākou i nā keiki i ka hana pono i hiki iā lākou ke a‘o i nā hanauna e hiki mai ana ma hope o lākou. Pēlā no kākou e mālama ai i ka ‘āina ma o nā keiki.

Mōhala i ka Wai ka Maka o ka Pua

na Iwalani Inouye

I ka wā kahiko ma Ko‘olau, Maui, ‘a‘ohe ‘ōhi‘a i mōhala i ke awāwa. ‘A‘ohe wai i holo i ke kahawai a ka hiki ‘ana mai o nā kupua ‘elua, ‘o ia ho‘i o Kāne lāua o Kanaloa. E like me kekahi mau wahi o kēia pae ‘āina nei o Hawai‘i, na lāua nō i hou aku i nā ihe i ke kumu pali, huki, a kahe ka wai. Mai ia manawa mai, he wai ko ka ‘āina ma Maui Hikina. Ua hewa i ka wai. Wahi a Native Hawaiian Legal Corporations (NHLC), ma kahi o 110 kahawai e holo ana ma laila. Akā na‘e, he pilikia ko ia wai a i kēia mau lā, ke kū‘ē nei nā kua‘āina o Ko‘olau i ka po‘e e kā‘ili nei i ka wai.

Mai ka ho‘okumu ‘ana i nā mahi kō, ho‘okahe ‘ia ka wai e hānai i nā a‘a o ke kō. Kākau ‘ia i ka

pepa a ka Hale o nā Lunamaka-‘āinana ‘o ia ho‘i ‘o H.C.R. No. 343, ua ‘ae ‘ia o Henry Baldwin e ho‘okahe wai me ka mana‘o, lawa ka wai e holo ana

i Ko‘olau e mālama i ka po‘e o Ke‘anae, Wailuanui a me kekahi wahi ‘ē a‘e o Maui Hikina a me ko lākou nohona ma laila. Akā na‘e, ‘a‘ole penei i kēia au hou. ‘A‘ole lawa ka wai e mālama ai i ka nohona. Na Alexander me Baldwin (A&B) lāua ‘o East Maui Irrigation (EMI) nō e lawe wale nei i 160 miliona kalani i kēlā lā kēia lā i nā mahi kō, nā kahua kolepa, nā

hale i ke kaona a pēlā aku a ‘a‘ole ia he pono. Ma Ko‘olau, ke ho‘omalo‘o ‘ia nei kekahi mau kahawai a ma muli o kēia, ho‘ēmi ‘ia nā wahi e noho ai nā hīhīwai, nā ‘ōpae, nā ‘o‘opu, a pēlā aku. ‘A‘ohe wahi e ulu ai nā pulapula. A pehea nā lo‘i i kaulana ai o Ke‘anae lāua ‘o Wailuanui? I‘au i kipa ai i ko‘u ‘ohana i Wailuanui i Pepeluali, he mehameha ho‘i kau ka wai i nā ‘auwai. Ua ho‘ēmi loa ‘ia nā lo‘i e mālama ai. Hiki no ke ‘ike ‘ia ka ‘oko‘a i ko‘u wā kamali‘i a i kēia au hou a i ho‘okahi makahiki i hala aku nei. No laila, pehea ka nohona o nā kama o ka ‘āina i Ko‘olau?

Ke ho‘ololi ‘ia nei ka nohona ma Maui Hikina e ka po‘e e noho ‘ole ma laila. Pehea lā?

No laila, o Nā Moku Aupuni O Ko‘olau Hui (Nā Moku) ke kū‘ē nei iā A&B, iā EMI, i ka Board of Natural Land and Resources (BLNR), ka mea e ho‘olimalima mau i ka ‘āina pulu wai i nā hui ‘elua, no ka ho‘i ‘ana i ka pono o ka ‘āina. I ka makahiki 2001, ‘oiai e kū‘ē ana nā mahi‘ai o Ko‘olau i ka ho‘olimalima hou ‘ana he 33,000 ‘eka o nā ‘āina lei ali‘i iā A&B lāua ‘o EMI, na BLNR nō i ho‘olimalima hou me ka huli ‘ana i ke kua i nā mahi‘ai. A ‘oiai lākou e hana i ka palapala e hō‘ike mai i ka hopena o ka lākou hana i Ko‘olau. ‘A‘ole nō i hana ‘ia. ‘A‘ole nō paha lākou i nānā i nā kama‘āina a me ko lākou nohona, ka mea e loli ma muli o ka hana a ia mau hui. A ‘oiai i ho‘iho‘i ‘ia ka wai o Waiokamilo i ke awāwa o Wailuanui i holo ka wai i nā ‘auwai i ka lā 23 o Malaki 2007, ‘a‘ole ho‘iho‘i ‘ia nā wai ‘ē a‘e e BLNR. Ho‘okololohe nō ‘o DLNR i ka holo hou ‘ana o ka wai i nā lo‘i o Ke‘anae, Wailuanui, a me nā awāwa o Honopou ma muli nō paha o ke kālā. Kulia o Nā Moku i ka ho‘iho‘i ‘ana he 27 kahawai i Maui Hikina i holo mua nā lo‘i o kēia mau wahi pana a holo mua ko lākou nohona, ka ‘ike, a me ka hana o ua mau wahi pana nei. *Mōhala i ka wai ka maka o ka pua.* Lupalupa nā pua i kahi i ko‘ū i ka wai. No laila, e aho e ho‘iho‘i i ka wai i holo mua ka ‘ike, i holo mua ke kalo a i holo mua nā kama o ka ‘āina.

Inā hoihoi ‘oukou, e huli i ka paena punaewehe <http://www.nhlchi.org/highlights2.htm> lāua ‘o http://docs.google.com/Doc?id=dcv7cjvx_74g2

[ws6cg7&invite=d3khs3b](#) e heluhelu ai i nā mo'olelo pili i kēia pilikia. Mau nō ko Nā Moku kū'ē 'ana. Ke kali nei lākou i ka lā e hele ai i ka hale 'aha ho'okolokolo. Akā na'e, no ka manawa ke 'olu'olu inā hoihoi, e kākau i nā leka i nā luna ho'oponopono i nā nūpepa 'o ia ho'i 'o *Ka Ulu Hoi, Maui News, Honolulu Star Bulletin*, a me *Honolulu Advertiser* i maopopo kēia pilikia i ka lehulehu.

Mahalo no ko 'oukou kōkua.
Me ke aloha, Iwa.

E Nānā i ka Hē'i

na Iokepa Gomes

'Ano'ai ke aloha e nā hoa makamaka. He wā pōpilikia kēia no nā mahi'ai kalo. Ke ā'ume'ume nei nā kaikaina o Haloanakalau-kapalili lāua 'o nā kākana 'epekema e pili ana i ka ho'ololi 'ia 'ana o ke kalo i hiki iā ia ke pale i nā ma'i hou e ho'omake nei i ke kalo. Hāpai 'ia kekahi kākāwai e ho'okū i ka noi'i a me ka ho'okolohua 'ana no ke kalo Hawai'i no 'umi mau makahiki, akā, kū'ē a hō'ole 'ia ke kākāwai. No laila, o ka ho'olale hou 'ia akula no ia o ke kākāwai hou i ho'okū i kēia mau hana no 'elima mau makahiki. Akā, i kēia mahina, ua pepehi 'ia ia kākāwai hou a i kēia manawa, 'a'ohe mea e mālama nei i ke ola o Haloa.

He pilikia nui kēia hana 'epekema i ke kalo, no ka mea, nui na mea i hiki ke hana 'ia. Hiki i nā oewe hou ke lele i nā kalo maoli 'ē a'e; hiki ke loli ke 'ano o ka wai a me ka lo'i; hiki ke emi ke ola o ke kalo; hiki ke nui mai nā ma'i 'ē a'e e ho'omake ana i ke kalo; a hiki ke ma'i nā kākana e 'ai. Wahi a nā kākana 'epekema, li'ili'i wale ka manawa e hana 'ia ai kēlā 'ano mea. 'O ia ke kumu o ka noi'i, i mea e mālama i ka pono o ke kalo. Akā, i ko'u mana'o, e nānā kākou i ka mo'olelo o ka hē'i.

Ho'ololi 'ia ke 'ano o ka hē'i ma ke 'ano like me ke kalo. 'A'ohe mea'ai 'ē a'e ma Hawai'i nei i ho'ololi 'ia koe ka hē'i. Ma mua, ua

komo kekahi ma'i lina poepoe i ka hē'i a make ka hē'i. Emi ka mahi'ai 'ana a me ke kū'ai 'ana aku i ka hē'i, no ka mea, make ka hē'i i ka ma'i. No laila, no'ono'o nā kākana 'epekema e hana i kekahi mea hou, he mea "maika'i loa," 'o ia ka ho'ololi 'ana i ka hē'i. Kū'ē nā mahi'ai ma mua. Akā, ho'ohiki nā kākana 'epekema i nā mea nui—'a'ole nō paha e lele ana nā genes; 'a'ole e loli ana ka 'āina, 'a'ole e emi ana ke ola o ka hē'i, 'a'ole nō e komo ana nā ma'i 'ē a'e i ka hē'i; a 'a'ole lawa ka manawa e hana 'ino ai ka hē'i i nā kākana e 'ai. No laila, 'ae nā mahi'ai hē'i i ka noi'i a me ka hana 'epekema e ho'ololi ai i ka hē'i. Loa'a i nā kākana 'epekema he gene a he ha'ina, no laila, ma hope o ka noi'i "he nui," o ka ho'ololi ihola nō ia, a hana i hē'i hou. Akā, pilikia nui nā mahi'ai hē'i i kēia 'ano hē'i hou.

'Akahi, lele nā oewe mai ka hē'i hou i nā hē'i 'ē a'e. Noi'i 'ia ia pilikia, a komo ka oewe i ka hapalua o nā hē'i ma Hawai'i nei. 'Alua, ho'ouna 'ia nā hē'i i nā 'āina 'ē. Ke lohe mai nā 'āina 'ē a'e i kū'ai i ka hē'i mai Hawai'i, he mau hē'i ia i ho'ololi 'ia, hō'ole lākou i ke kū'ai 'ana. No laila, emi ke kū'ai 'ana i ka hē'i. 'Akolu, pipi'i loa kēia hana a nā kākana 'epekema i hana ai, a na nā mahi'ai e uku. Ma muli o ka ho'onui 'ia 'ana o ka helu o nā hē'i i ho'oulu 'ia, emi no ka hē'i a 'a'ole lawa ke kālā i uku 'ia i nā mahi'ai. Inā 'oe e nānā i ke kālā, inā pipi'i ka hana, a li'ili'i ke kālā i loa'a mai, 'ilihune nā mahi'ai. 'Ahā, noi'i hou 'ia nā lāhui hē'i hou, a 'ike 'ia 'elua 'ano ma'i i ia mau hē'i e hana 'ino i nā kākana e 'ai. 'Alima, o ka pilikia nui, 'oi'ai pau ia ma'i lina poepoe, ua emi ka ikaika o ka hē'i a komo ka ma'i hou me ka ma'alaha. 'O ia ka mea i kāpule ai ka hē'i a make. No laila, ma hope o ke a'o 'ana i kēia mau 'ike e pili ana i ka hē'i hou, pono kākou e ho'i hou i ka ho'ohiki a nā kākana 'epekema.

I loko nō o ka lākou ho'ohiki 'ana, 'o ia ke kumu o ka noi'i he nui, o ka pilikia no ka hopena. 'A'ole o kana mai ka nui o nā mea 'ino ke kanu 'ia ka hē'i hou i ka 'āina. A 'a'ole hiki i nā kākana 'epekema ke ho'omaopopo i nā mea a pau e kupu mai ana. Mālama 'ia ke kaikua'ana o kākou e nā mahi'ai kalo no ka wā lō'ihī. 'O lākou ke ho'omaopopo i ka pale 'ana i nā ma'i a me ka mālama pono 'ana i ke kalo. Na lākou e

hana ma ke ‘ano he kanaka ‘epekema no ka lāhui. No laila, ‘a‘ohe kumu a kākou e hilina‘i ai i nā kānaka ‘epekema no ka "mālama" ‘ana iā Haloa. Inā hilina‘i ‘ole ‘oe ia‘u, e nānā pono i ka hē‘ī.

‘Uwā ka Leo

na Kauanuiāleimaka Tagupa

I kēia kau, ua heluhelu aku nei au i kekahi puke. Na kēia puke i ho‘ona‘auao mai ia‘u. Hō‘ike maila ka puke i ka mana o kekahi po‘e. ‘O *Baby No-Eyes* ia, na Patrica Grace. Pili kēia mo‘olelo i ka ‘ohana o Gran Kuru mā a me ko lākou nohona. ‘O Gran Kuru ke kupunā wāhine ma kēia mo‘olelo nei. I kona wā kamali‘i, noho ihola nā mikionele ma kona ‘āina hānau, ‘o ia ho‘i ‘o Aotearoa. Na nā mikionele i ho‘ohuli aku i ko lākou nohona e like me ka lākou hana ma Hawai‘i nei. Na lākou i hō‘ole maila i ka ho‘opuka ‘ana i ka ‘ōlelo Maori ma ke kula. Inā ‘a‘ole i hahai aku nā haumāna i nā lōina a nā mikionele i ha‘akoi iho ai iā lākou, e pepehi ‘ia aku ana nā haumāna a kauoha aku nā kumu, e kū nā haumāna i kū‘ono o ka lumi papa. No laila, ua ho‘okō aku o Gran Kuru i ke kauoha a nā kumu, a ho‘opau iho ‘o ia i ka ‘ōlelo ‘ana i ka ‘ōlelo Maori ma kēlā manawa. No kēia loli ‘ana o ka nohona o ka po‘e Maori, lilo kekahi o lākou i po‘e ‘oko‘a. Kū‘ē ‘ole lākou i nā hana hewa a ka po‘e haole, ho‘ohūpō lākou, nānā wale aku nō i ka hana ‘ino ‘ana mai i ko lākou po‘e.

I kona o‘o ‘ana mai, ua ‘ike akula ‘o Gran Kuru i ka make ‘ana o kona hoahānau. Maopopo le‘a iā ia ke kumu o kona make ‘ana, akā na‘e, ‘a‘ole ‘o ia i ha‘i aku i ho‘okahi kanaka i ia mea. Aia a ‘ike ‘o ia i ka hana ‘ino ‘ana mai i ke kino o kāna mo‘opuna make, a laila, ua ‘ike i ka hewa o kona kaomi ‘ana iho i ka pilikia i loko o kona na‘au. Na nā kauka o ka haukapila i kīloi akula i ke kino o ke keiki i ke kini ‘ōpala a pō‘alo mai nō ho‘i lākou i nā maka o ia keiki a kau ihola ma ke ‘eke wai ‘ino. Ua halulu a‘ela ka leo ‘uwā mai kona na‘au aku. ‘A‘ole i hiki iā ia ke kāohi iho i kona mana‘o no kēia hana ‘ino. Ma kēlā manawa aku, o ka ‘ōlelo Maori wale nō ka mea i ho‘opuka ‘ia aku e Gran Kuru a ho‘i mai nō ‘o ia i ka nohona ma‘amau o ka po‘e Maori.

‘O ka ho‘oulu ‘ana mai i ka ‘ike o ke akeakamai ke kumu a nā kauka i hana ‘ino aku ai i ke kino o ke kamali‘i. Ma kēia manawa o ka mo‘olelo, e a‘o mai ana nā kauka i nā mea e pili ana i ka *gene* o nā kānaka, no laila mana‘o mai nei nā kauka, he mea pono nō ke akeakamai. E like me ka hana a ka po‘e kāko‘o GMO, hana ‘ino kēia mau kauka i ka ‘ōiwi, me ka mana‘o e loa‘a ana he ‘ike waiwai no ka wā e hiki mai ana. E hānai ana kēia mau kalo GMO i nā keiki a pau, akā ‘a‘ohe i no‘ono‘o iki ‘ia ka loli ‘ana o nā kānaka i ka ‘ai ‘ana i kēia mau mea GMO. *Hana ‘i‘o ka haole*. Hana wale lākou e like me ko lākou makemake. ‘A‘ole lākou i noi mai, nonoi mai, a nīnau mai nō ho‘i i ka po‘e kupuna i ko lākou ‘ae ‘ana aku i kēia mau mea.

Hō‘ike aku kēia mo‘olelo i ka mana i loko o kākou pākahi. Like mai nō ka hana o ka po‘e haole o Aotearoa me ka po‘e haole ma Hawai‘i nei. Ho‘ohuli aku nā mikionele i ka nohona a me ka no‘ono‘o o ko kākou po‘e kūpuna. Ho‘opau mai lākou i ka ho‘opuka ‘ana i ka ‘ōlelo makuahine ma nā kula o Hawai‘i nei. Maopopo le‘a i nā kūpuna ke kauoha e hō‘ole ana i ka wala‘au ‘ana aku i ka ‘ōlelo kanaka, akā na‘e, ua ho‘okuli lākou, a na ko kākou mau kūpuna i ho‘omau aku i ka ‘ōlelo. Penei i ola ai ka ‘ōlelo Hawai‘i.

Mau nō ke kaomi ‘ia ‘ana iho o nā kānaka Hawai‘i. Ke ho‘ohuli ‘ia nei ko kākou no‘ono‘o e ke ‘ano o ka po‘e haole. "‘O au wale iho no ka mea nui ma ke kalapu ‘Amelika." ‘Oko‘a loa kēia mana‘o ma Hawai‘i. Ma ‘ane‘i, o ka ‘āina a me ka po‘e, ka lāhui, ‘o ia ka mea nui. Mai ka na‘au mai ka mana‘o o ka Hawai‘i. Mai ka lolo mai ka mana‘o o ka haole. Ua a‘o maila au e pili ana i ka mana o nā kānaka maoli mai kēia mo‘olelo nei, mai *Baby No-Eyes*. E huli aku kākou i ka nu‘u, a ulu no ka mana i loko o kākou. Mai kaomi iho i ka mana i loko o ka na‘au. E nānā aku nō ho‘i i ka po‘e kūpuna a me Gran Kuru. Kū a‘e a pakele i kēia kaomi ‘ana iho. Mai ho‘opa‘apa‘a ma waena o kākou; e ho‘ohui pū kākou a ‘onipa‘a ka lāhui Hawai‘i. Aia a kūpa‘a like ka po‘e Hawai‘i, e holomua ana ko kākou Lāhui. Penei e ola ai ka Lāhui Hawai‘i.

Ka'iwaokapō

na Keoni Chang-Purdy

E ka mea heluhelu, he ka'ao hou kēia i ho'opuka mua 'ia ma ka helu 'elua o KUH nei.

Ho'omau 'ia ma 'ane'i nei. -LH

'A'ole i ala mai ka hiamoe o ka makua. Hopu ihola o Ka'iwaokapō i kana mau pua nui a houhou akula i kana po'e pua i loko o nā maka o kona makua. 'O ke kolopā akula nō ia o kona makua. Houhou mau o Ka'iwa me ka ikaika i nā maka o kona makua a kū mau akula nā pua i loko o ka 'ōnohi maka. 'O ke kiomana maila nō 'ia 'o Ka'iwaokapō ma luna o ke kino o kona makua a ho'opa'a i nā lima i 'ole e pakele ka makua. Pāhūhū a'ela ke koko mai nā maka me he lua'i pele lā a 'olā'olā ke koko i loko o ka waha o ka makua a ua pa'akikī ka hanu 'ana. Ho'ā'o mau ka makua e 'ākelekele aku i kēia pōpilikia akā ho'opa'a mau 'ia 'o ia e ke keiki e Ka'iwaokapō. 'A'ole i kana mai ka māna'ona'o o nei hana a ke keiki.

'Uā akula ka makua me ka uwalo, "'Auhea 'oe e ke keiki, i uka ka make, i kai ka make, pau ihola ka luhi i ka pō." 'A'ole i li'uli'u ma hope iho, ku'u maoli nō ka luhi o ka makua a na'au'auā akula o Ka'iwaokapō.

Iā ia nō a honi aku i ka ihu o ka makua, o ke kipa maila nō ia o ka 'iole iā ia nei me ka 'ōlelo 'ana mai, "E ke keiki, e waiho i ke kupapa'u a na mākou nā 'iole e mālama." Pane ke keiki i ka 'ōlelo 'ana aku, "'O ke kupapa'u o ku'u makua, na'u nō e mālama o pau i ka 'aihue 'ia, o ka maka'u paha ka hope o ka iwi. Na'u nō ke kupapa'u o ka makua."

Pane ka 'iole i ka 'ī'ana mai, "E ke keiki, o kēia kā ka makua i pūlama 'ole aku iā 'oe, o kona aloha, he aloha no nā kākāka ho'olimalima wale nō. Ua mō ka piko e ke keiki; na mākou nā 'iole e lawe aku i ke kupapa'u." Ma muli o ko Ka'iwaokapō no'ono'o 'iha'iha, kau aku 'o ia i kēia mele.

Kū akula ka pua i ka maka
'O ka maka 'eu'eu 'ole

'O ka 'eu a ke keiki
He pō'ino wale
He 'a'a hewa wale
'O ka 'ōpū kekēue
Uē, uē,
Auē e ka hulu manu ē –

Pane ka 'iole i ka paeaea 'ana mai, penei:
'O Ka'iwaokapō
Ke keiki 'eu
Ke keiki 'āpiki
Piki ka pua
Piki ke ao
'O kēia ka pō o 'oe ka 'iwa
Pau ka makua
Ekikilau ke kupapa'u
Ka heana na'u ia
'O Ka'iwaokapō he 'iwa nō

'A'ole nō i kana mai ka hihia ma luna o ke keiki no kēia 'ōlelo a ka 'iole e 'ī mai nei.
'A'ole i pau...

Ka Ulu Hoi

*Puke 8 . Helu 5
6 Mei 2008*

Iokepa Gomes
Leesa Gushiken
Pua'ala Hiura
Kamuela Ka'apana
Kekūhaupi'o Kalilimoku
Kalei Kawa'a
Leo Kekahuna-Hoaeae
Kaikaina Kekua
Nohea Kumalae
Ikaika Lum
Koa Merino
Dean Nikaido
Sanoi Peahu
Kalau'ihilani Robins
Kauanuiāleimaka Tagupa
U'ilani Urabe
Kēhaulani Wong

Kahikina de Silva,
luna alaka'i

Keoni Chang-Purdy,
lima kōkua